

Ђорђе Станковић

ИЗАЗОВ НОВЕ ИСТОРИЈЕ (2), Београд 1994, 290.

Ова књига Ђорђа Станковића, друга по реду под насловом "Изазов нове историје", у ствари је његов трећи изазов, трећа бачена рукавица савременој нашој историографији, са позитивним смислом и намером да је прене из учмалог дремежа традиционализма и таворења на једносмерном колосеку. Прва Станковићева књига сличног одређења "Искушења југословенске историографије", објављена у Београду 1988. године, примана је у стручним круговима са извесном неверицом, па и чуђењем, јер је сматрана више рискантном жанровском иновацијом, него узорком у нас могућег целисходног историографског усмерења. Књига "Изазов нове историје" из 1992. и ова друга по реду, коначно су развејали такву сумњу, уверили су и оне "најдогматскије" писце историје да су ове Станковићеве књиге особена историографска надградња високих стручних вредности и домета. Његова тежња за преиспитивањем теоријско-методолошких основа наше модерне историјске науке, затим настојање да властитим примером наведе њене посленике на ширење интересовања изван политичке историје и политичко-идеолошког утилитаризма, на ближу везу са сродним друштвеним наукама и другим достигнућима у европској и светској историографији, завређују данас, у поплави беспримереног историографског и публицистичког шунда, бар нашу стрпљивост и пажњу. Тим пре што иза оцена и критичког размишљања, које резултирају из Станковићевог поимања и примењеног модела нове историје, стоји обимна и необично разноврсна истраживачка емпирија. Она је исказана у исто тако разноврсној форми, од историографске микростудије, до есеја, расправа, полемика, разговора и критичких осврта.

Као и у првој књизи "Изазов нове историје", тако и у овој централно место припада изванредно занимљивој и документованој микроисторији: Егзодус Срба "Златне долине". У њој је једним иновативним и сложеним

поступком настављена дубинска анализа положаја, живота и трагичне судбине српског живља на просторима богате Пожешке котлине. О овој доминантној теми у обе Станковићеве књиге свакако ће бити још говора у нашој стручној литератури, а за ову прилику вреди истаћи само неколико утисака из мноштва које ова књига нуди. Импресије аргумената ископаних из дубоких слојева минулог живота "Златне долине", као у каквом намерним заборавом прикривеном мајдану, избиле су испод ауторовог вештог пера у својој фасцинантној силини, попут описа из познате историје француске опатије, или најбољих страница културно-социјалног ткања из садржаја југословенске теме и њених националних покрета једног Милорада Екмечића. Назвали ми то било како, алтернативном, социјалном или тоталном историјом, није толико важно колико је битна чињеница да тек на овом и овако обрађеном узорку о узмицању и пропадању српског етникума пред чудовишно замишљеним притиском католичког света, можемо голим оком видети, и коначно једном схватити, узроке и последице трајног српско-хрватског судара и сукоба.

Читаоцу се мора отети уздах са питањем: у шта је све српска модерна историографија страћила време када није стигла да напише бар неколико оваквих студија о судбини српских крајишника, губитника у рату и миру, испод Папука, Шамарице, Влашића, Романије и многих других висова и караула са којих је брањена тзв. цивилизована Европа. Да је поред гусларског лелека и запомагања над злехудом судбином епских битака и вођа, до свести српског народа стизао бар део оваквог рационалног знања о властитом положају на просторима универзалног размеђа вера и цивилизација, национални и политички дух у Срба би био здравији, прагматичнији и целисходнији. Било би, свакако, мање залудних залета "јуначких" и "небеских" српских глава и непробојно брвно историје. Лакше би се Срби носили са "језуитским карактером европске и хрватске цивилизације" - како Станковић идентификује главног српског непријатеља - не заборављајући при томе ни историјско-етнолошке узрочнике аутархичне културе живљења Срба, њиховог просветног и биолошког посртања, над којим су двадесетовековни геноциди и етноциди само драстични облици традиционалног искорењивања са простора католичке мисије.

Подаци које Станковић износи о инфериорности српског света богате Славоније у области просвете и културе (неписменост: до 85% 1881, а 1918. 70%; наспрам 40 разних културних и спортских друштава Хрвата, Срби су имали само 2, итд.), затим у економском развоју (српска домаћинства 1918. нису имали ни један гвоздени плуг који је стигао у Пожешку котлину још крајем 19. века), документују наглашени недостатак организација и институција националног живота и културе живљења код тамошњих Срба. Са вашарима, црквеним славама и кафанама, као јединим

облицима окупљања, са 81 нерадним даном, празником, у току године и другим сличним анахронизмима и слабостима у односу на организовани и строго контролисани католички хрватски пук, српска судбина готово да није имала алтернативу. Настојања танког слоја српског грађанства (не само у Славонији!) од краја 19. века да унапреди културни живот на српском селу, тешко су стизала до практичног остварења. Томе није био узрок само хрватски отпор, већ и тромост живљења, тврдокорна традиција и заосталост српских сељачких маса, недостатак школованих и образованих људи, а нарочито немоћ Српске православне цркве, која је била традиционално без материјалне снаге, смисла за организацију и просветни рад и без одговарајућег свештеничког кадра. За разлику од Католичке цркве, као националног коректива у Хрвата, српска је без правог ослонаца на матицу и српску државу, била најчешће неми посматрач свакојаког пропадања свога народа. Станковић је на уверљив начин приказао сву сложеност и перфидност католичке акције и организације, њено биће и мисију коју је имала према православном свету.

Бар што се тиче "Златне долине", јасно је како је Католичка црква остваривала своју надмоћ и у чему су суштинске узрочности традиционалног сукоба између Хрвата и Срба. Станковићева аргументација, за разлику од оне декларативне, која се махом користи, потиче претежно из реалног, обичног живота људи. То није сведочанство испразног политичког говора, пишчева пука имагинација или некаква порука са скривеним предумишљајем. На основама разноврсних и слојевитих историјских чињеница досегнут је необично висок степен научне истине, исказане у прецизном, али и ауторски надахнутом историографском штиву. Основну вредност књиге, нарочито њеног другог дела, чини спремност Ђ. Станковића да као искусан историограф, критички промишља првенствено историју властитога народа, са јасним циљем: отржењење и превођење преко зачаране границе која дели његов стварни живот од ирационалне свести и њених романтичарских илузија.

Целовиту слику Станковићеве "Златне долине" тешко је одвојити од неких њених страница пуних необичног историјског садржаја и његових суптилних анализа, које историчару, а и сваком другом читаоцу, више говоре о суштини и дубини хрватско-српског антагонизма, него многе познате књиге и студије. Готово би се могло рећи да је вредност овог Станковићевог рада у дOMETИМА репрезентативног узорка за читав српско-хрватски простор и спор, нарочито због тога што је у питању историчар без предрасуда и романтичарских националних оптерећења. За разлику од већине писаца на ове теме, Станковић није скривао слабости у свом народу, његовој заосталости и неорганизованости, његовим поделами и др, већ је критику одважно усмерио према његовим друштвеним елитама, које се

нису довољно трудиле да га просвете и организују. Затим према "окамењеној вечним догмама" Српској православној цркви, која на територији "Златне долине" између два светска рата није успела да изгради ни један сакрални објекат, све до националних и државних институција у Србији, које од политике и борбе за власт никада не стижу да озбиљно брину о Србима у дијаспори. Куда је могао тај српски свет, препуштен сам себи у мору агресивног католичког креликализма да стигне даље од крчења шума на обронцима плодних долина, жандарске службе и живота од ратне ренте, на које га је историја католичких библиотека на овим просторима осудила?

Ватикан и Беч били су носиоци деструктивне политике према Србима. Имали су вековно искуство. Загреб је био каже Станковић - добар ученик. А шта је са Београдом?! Каква је његова улога у распаду српског националног бића на просторима католичке доминације, историчари тек треба да одговоре. Део одговора свакако лежи у податку који се у књизи наводи: као основне националне установе "Словеначка Матица" имала је 90.000 чланова; "Хрватска Матица" 11.000, а "Матица Српска" само 2.161. члана! Визави оваквих чињеница залудна су настојања да стереотипима о "хрватском поданичком менталитету", или о српској "гордости", "небеској узвишености" и сл. поправљамо стварност и историју. Станковић је више од других историчара успео да оваква апсолутизована, тобоже "национална обележја", упути на праве адресе. Оне су и јуче, као и данас, исте.

У другом и трећем делу књиге захваћена су бројна питања нашег односа према прошлости. Као искуствен историчар, који се дуго бавио различитим темама наше новије историје, Станковић и у овој књизи саопштава само нека најважнија, како за недавну прошлост, тако и за ово наше време. Под насловима "Традиција и иновације" и "Јединство прошлости и садашњости", изложен је читав спектар разноврсних прилога, који су изузетно актуелни управо данас. Студијама, али и другим прилозима, Станковић излаже свој стручни, искуствени и лични став према стварању југословенске државе 1918. њеним кризама и савременом сломену, положају Срба и Србије у њој, улози интелектуалне елите, војно-политичких центара моћи, политичких странака, личности и бројних других питања која је изучавао. У питању је историографија која пре свега почива на чврстом моралном и стручном уверењу, о чему посебно говоре прилози: "Изазов нове српске историографије"; "Исписивање историјских белина"; "Историјска наука у историографском шоку"; "Амнезија интелектуалне елите"; "Разлози за Југославију"; "Поправљање историје" и други. У њима се овај аутор доследно бори за историјску истину пред савременим налетом великонационалних идеја и њиховог сејања кроз историографско решето, залажући се, пре свега, за строги критички однос према историји властитог

народа. Његови одговори заговорницима тзв. чистих националних држава, одишу миром и мудрошћу рационалне мисли, а његово тумачење односа српског питања и југословенске мисли може имати само приговоре изван науке. То се односи и на питања која се тичу српског националног интереса и југословенске државе, од њеног стварања до овог нашег времена, у којима многи данас кривотворе прошлост за рачун садашњости, потпомажући тако "саморазарање" свога народа, треће по реду у нашем веку.

Проф. др Момчило Зечевић